

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXIII

јануар — април 1975.

Број 1—2

ДУБРОВАЧКИ СТАТУТ И »CONSUETUDO«

Већина статута средњовековних комуна у Италији, у јужној Француској и у нас, у Далмацији, донета је у периоду од средине XII до друге половине XIV века и имала је неколико заједничких црта. Оне се могу уочити у односу на садржину статута, на начин како су статuti прављени и доношени, и с обзиром на њихов однос према обичајном праву.

Статuti су својим одредбама залазили у скоро све области правног живота, али ниједну нису регулисали у потпуности: највише »capitula« односи се обично на организацију власти и на судски поступак, знатан број садржи одредбе кривичног права и разне административне наредбе и забране, а најнепотпуније је регулисано приватно право, посебно стварно и облигационо. Статuti су прављени тако што су прикупљени и ревидирани ранији закони или »статuti«, па су допуњени реципираним и нешто измењеним правилима обичајног права и новим одредбама. С обзиром да знатан део правног живота није био регулисан статутима, они су нужно остављали да и даље супсидијарно важи обичајно право.

Као што су ова заједничка обележја последица сличних услова у којима су вршене статутарне кодификације, тако су и разлике у степену развоја појединих комуна условиле и одговарајуће разлике између њихових статута, пре свега, разлике у избору материје која је регулисана статутом и у начину обраде те материје, у систематизацији одредаба, у примењеној терминологији и у другим особинама појединих статута. Тако, примера ради статут Брачке комуне, у којој је сточарство било веома важна привредна делатност, садржи велики број одредаба о стоци, о испаши стоке и о одговорности за штету коју причине пастири и стока (¹), док је Дубровачки статут једини од далматинских статута који има посебну књигу посвећену поморском праву, а о испаши стоке и стоци уопште не садржи ниједну одредбу.

*) Овај рад је био намењен Споменици у част седамдесетогодишњице проф. Мр Мехмеда Беговића.

(¹) Statuta municipalia ac Reformationes Magnifici Communitatis Brachiae, Utini, 1656. Књига III, capitula: 2, 3, 8, 31, 32, 33, 34, 43; књига IV, capitula 11, 15, 25, 26, 27, 30, 36, 38, 40, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 52 и 142. Колико је места дато овим прописима може се закључити из чињенице да статут Брача има укупно 142 поглавља, распоређена у 4 књиге. Упор. Цвитанић, А.: Средњовековни Статут Брачке комуне из године 1305, Сунетар, 1968.

Дубровачки статут донет је 1272. године и по старини је трећи међу познатим статутима наших комүна у Далмацији ⁽²⁾. Дубровник је у то време већ био напредан град, на прагу свог брзог економског и, нешто доцније, политичког и културног успона, те се као такав почео прилагођавати светским стандардима онога доба. Економски развој у другој половини XIII века, посебно унапредовала трговина са балканским залеђем и Италијом, несумњиво су чинили основни разлог због којег је дошло до успешних напора да се осавремени дубровачко право. Приближно у исто време Дубровчани доносе свој статут и уређују, по угледу на италијанске градове, градску канцеларију и нотаријат, при чему је у овом другом послу велики удео у постигнутим успесима имао први дубровачки нотар школован у Италији, учени магистар Томазин де Савере из Ређија у Ломбардији.

Дубровачки статут има све оне основне особине статута средњовековних комүна које су овде поменуте и одликује се многим квалитетима. Иако се у њему не уочава, као на пример у Сплитском статуту, перо школованог правника, Дубровачки статут по својој обимности и срећености предњачи међу статутима наших комүна у Далмацији, а посебну одлику његову чине већ поменута седма књига посвећена поморском праву. Те 1272. године владајући кнез у Дубровнику био је Марко Јустинијан, робак дужда Јустинијана који је донео Млетачки статут и имењак императора Јустинијана, великог кодификатора римског права. У предговору Дубровачког статута Марко Јустинијан каже да је проучио дубровачке законе, разасуте по многим књигама, па је одбацио што је сувишно и прикупио остале, те је тако саставио књигу статута коју је прихватило Велико и Мало веће ⁽³⁾. Тиме је кнез делимично потврдио да је Дубровачки статут настао на исти начин као и већина осталих статута средњовековних комүна, а да та кнежева изјава није била само обична фраза ⁽⁴⁾, потврђују неки сачувани документи из ранијег периода, као што су исправе у којима су забележени Закон о склапању брака и о миразу из 1235. године и законска одредба из исте године о казни која се плаћа за штету нанесену винограду, као и подаци о постојању Кривичног закона кнеза Јована Тијепола из 1237/38. године ⁽⁵⁾ који је несумњиво служио као извор при састављању Дубровачког статута. С друге стране, сигурно је да извори на које указује кнез нису били и једини на основу којих је састављен Статут. Он садржи и низ нових прописа који су тада морали бити донети с обзиром на развој робноовчаних односа, на слабење породичне кохезије, на потребе за уређењем града, његових тргова и улица, као и из других разлога, а неки од нових прописа одражавају тежње Венеције да правно регулише по-

(2) Најстарији познати статут у нас је Сплитски статут из 1240. године о коме говори Томас Архивакон у својој Хроници, а други је Корчулански из 1265. године.

(3) В. Боггишић et Ц. Јиречек: *Liber Statutorum Civitatis Ragusii*, изд. 1904. у серији *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, vol. IX. (даљем тексту L. St.), стр. 2.

(4) Прва страна предговора који је Статуту дао Марко Јустинијан састоји се из фразе, делом религијске садржине, што је било уобичајено у предговорима статутарних кодификација.

(5) Ови документи објављени су у L. St. стр. LXI—LXIX.

ложај својих представника у Дубровнику и да ограничи поморску трговину конкурентних јој Дубровчана. При састављању ове кодификације морало се, такође, у великој мери водити рачуна и о важећем обичајном праву.

Однос између обичајног права (*consuetudo*, *usus* или *mos*) и статута врло је сложен проблем и своди се на неколико основних питања: колико је обичајно право, поред постојећих закона, служило као извор за статутарну кодификацију, у којој је мери оно измењено доношењем те кодификације и да ли и у којој мери статут оставља да обичајно право и даље важи, а у вези са овим који је удео обичајног права у важећем правном систему после доношења статута. Значај и обимност овог проблема захтевају да се проуче сви расположиви извори за историју дубровачког права у периоду пре, за време и непосредно после доношења Статута и да се резултати изложе у раду монографског карактера. Проучавања дубровачког обичајног права тога доба била би од велике користи за нашу правну историју уопште, јер би његова реконструкција и анализе допринеле осветљавању многих питања из историје права које је важило и на другим подручјима у нас.

О дубровачком обичајном праву уопште мало је писано. На однос између Дубровачког статута и *consuetudo* осврнуо се, веома сумарно, два пута Валтазар Богишић⁽⁶⁾. Овим радом обухваћен је само један мали део ове сложене проблематике. На основу проучавања текста Статута, посебно оних поглавља у којима се налази реч *consuetudo*, настојало се да се утврди: 1) шта све значи ова реч у Дубровачком статуту, с обзиром да није увек употребљена у значењу обичајног права односно правила обичајног права, што је њено основно значење у латинском језику; 2) која су правила обичајног права према изричитом слову Статута реципирана, измењена или укинута одредбама Статута, и 3) да ли, како и у којој мери Статут допушта да се и даље примењује обичајно право.

1. Значење речи *consuetudo*

Речи *consuetudo* и, много ређе, *usus*, налазе се, једном или више пута, у 66 од укупно 487 поглавља Дубровачког статута. Реч *consuetudo* се најчешће налази у поглављима треће књиге, посвећене организацији судова и судском поступку, и то у 26 од укупно 61. поглавља те књиге⁽⁷⁾. Она се, затим, налази у по 6 глава прве књиге, чију садржину чине права и дужности органа комуне и њихов избор, друге (обрасци за заклетве које полажу кнез, судије и други официри) и четврте књиге (породично и наследно право)⁽⁸⁾. У петој књизи (судски односи, закуп земље, административни прописи) *consuetudo* се помиње у четири, а у шестој књизи (кривично право) само у два поглавља; у седмој књизи је нема а у осмој (допуне и накнадно донете статутарне одредбе) налази

(6) У предговору L. St., стр. XXII—XXIV и у раду: Le Statut de Raguse, Codification inédite du XIIIe siècle, Paris, 1894, стр. 10—12.

(7) L. St. III, поглавља 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 12, 14, 33, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59.

(8) L. St. IV, поглавља 3, 4, 6, 9, 44 и 70; L. St. I, поглавља 1, 4, 9, 10, 15 и 30; L. St. II, поглавља 1, 4, 6, 5, 26 и 30.

се у једанаест поглавља ⁽⁹⁾. Реч *usus* употребљена је у седам поглавља Статута ⁽¹⁰⁾. У поређењу са неким статутима из тога доба, посебно са статутима других комуна у Далмацији, Дубровачки статут се знатно више позива на *consuetudo* него што то чине други статут ⁽¹¹⁾.

У Дубровачком статуту реч *consuetudo* употребљена је, као што је напоменуто, у различитим значењима. Поред тога што може да значи правила обичајног права или целокупно обичајно право ⁽¹²⁾ или просто народне обичаје за које Статут каже да се морају поштовати или их забрањује ⁽¹³⁾, *consuetudo* је у неким текстовима употребљена и у значењу писаног права, закона, при чему се мисли на неким местима на одредбе самог Статута, а на другим на правила садржана у неком ранијем закону или *consuetudo* значи будући закон, који ће тек бити донет.

Под *consuetudo* се подразумевају одредбе Дубровачког статута у неколико поглавља гређе књиге. За изабране арбитражне судије, тзв. *iudices de foris*, Статут прописује да су дужни да суде »cum omni consuetudine que habetur in curia domini comitis« (по свим „обичајима“ који се примењују на суду господина кнеза), с тим што странке пред арбитражним судом немају права да се баци на земљу, да траже да се расправа одржи ван града нити да се расправа одложи ⁽¹⁴⁾. Под *consuetudo* се овде, дакле, мисли на правила редовног судског поступка који је доста исцрпно регулисан Статутом, што значи да је у питању не обичајно већ статутарно право. Правила која се примењују ако се спор води пред редовним судом а не могу се, према таксативном набрајању у овом тексту, применити пред изабраним судом, садржана су у више посебних поглавља Статута ⁽¹⁵⁾, што чини још очигледнијим да се под *consuetudo* није мислило на нека правила обичајног права, већ на одредбе самог Дубровачког статута. При томе је могуће и то да *consuetudo* у овом тексту има и шире значење те да су тим појмом истовремено обухваћена и правила судског поступка која није садржавао Статут, већ су се као обичај-

⁽⁹⁾ L. St. V, поглавља 11, 22, 27 и 35; L. St. VI, поглавља 46 и 62; L. St. VIII, поглавља 25, 38, 34, 42, 43, 57, 58, 59, 67, 95 и 99.

⁽¹⁰⁾ L. St. II, 1, II, 6, т. 1; III, 8, т. 1; III, 15; V, 30; VIII, 1 и VIII 2, т. 7.

⁽¹¹⁾ На пример у Сплитском статуту *consuetudo* се помиње само у четири поглавља: Hanel, J. J., *Statuta et leges civitatis Spalati*, Monumenta hist.-iur. Slav. Merid. vol. II, 1878, књ. I, с. 9; књ. II, с. 10, књ. III, с. 40 и књ. VI, с. 27. Осим тога у привилегијама које је Сплитска комуна добила од ажда Томе Меценига стоји да ће се спорови водити »secundum formam statutorum et consuetudinem civitatis Spalati« (стр. 302 нав. изд. Статута). Исто тако се мало помиње *consuetudo* и у Трогирском, Хварском, Брачком и Корчуланском статуту.

⁽¹²⁾ Правила обичајног права. L. St. VIII, сар. 38; 43, т. 7 и 95, као и на другим местима. Целокупно обичајно право: L. St. I, сар. 1.

⁽¹³⁾ L. St. VIII, 43, т. 6: »...debeat vineas juste et fideliter incidere et laborare cum consuetudine Ragusii« („дужан је да виногради поштено и савесно обрезаује и обрађује према дубровачким обичајима“). Упор и L. St. I, сар. 9, т. 4. и сар. 10, т. 6; народни обичаји се забрањују у осмој књизи, сар. 57, т. 20.

⁽¹⁴⁾ L. St. III, сар. 4.

⁽¹⁵⁾ L. St. III, сар. 12 (*De illis qui se jactant in terram et nolunt respondere* — о онима који се баци на земљу и не желе да одговарају), L. St. III, сар. 48 (где се регулише могућност да суд изађе ван града), и L. St. III, сар. 1, т. 2 и 4; сар. 7, 12, 45 и 48 — где је регулисано питање одлагања рочишта; за ово последње питање упоређи и Гундаулићеву *Praxis judiciaria*, Tit. 4 и 5, у L. St. стр. 385—386.

но право допунски примењивала, уколико су, наравно, таква правила уопште и постојала.

Искључиво и сасвим сигурно се мисли под *consuetudo* на одредбе Дубровачког статута о грађанском судском поступку у једном другом тексту у Статуту, у коме је јасно и изричито речено да се спор има водити »cum omnibus aliis consuetudinibus in Statuto continentis« (према свим осталим „обичајима“ садржаним у статуту) ⁽¹⁶⁾. У овом тексту је непосредно и јасно написано да Статут садржи „обичаје“, односно да *consuetudo* значи одредбу Статута. У још два текста ове треће књиге пише да се спор мора водити »cum omni consuetudine civitatis« ⁽¹⁷⁾. Као и у првом, овде наведеном тексту под *consuetudo* се подразумевају одредбе Статута о грађанском судском поступку, али је могуће да се тим појмом обухватају истовремено и неписана правила поступка која су као допуна примењивана — што би се могло утврдити само на тај начин што би се у документима из свакодневне судске праксе открило неко правило поступка које није предвиђено Статутом, које се дакле примењивало као обичајно право. У недостатку такве потврде о постојању важећих правила обичајног права о судском поступку остаје да *consuetudo* и у овим текстовима значи само писана правила поступка.

У три поглавља *consuetudo* значи правна правила садржана у неком ранијем закону односно *antiqua consuetudo* значи „стари закон“. У првом од та три текста прво је речено да је постојао стари статут (*erat anticum statutum*) према којем је у кривичним споровима било довољно да сведочи један сведок, па је, затим, пошто је утврђено да се за одређена кривична дела то правило укида и замењује правилом да морају сведочити најмање два сведока, констатовано да је при суђењу за остала кривична дела и даље довољно сведочење једног сведока као што то прописује стари „обичај“, *secundum antiquam consuetudinem* ⁽¹⁸⁾. За исто правило се први пут каже да је било садржано у старом статуту а затим да је та *consuetudo*, тј. овде су *anticum statutum* и *antiqua consuetudo* синоними. Стари закон о коме је реч јесте, највероватније, Кривични закон Јована Тијеполa из 1237/38, који је, као што се види, за Дубровчане крајем XIII века *consuetudo*. У другом тексту се не помиње стари закон већ је речено само да се у кривичним споровима не може

(16) L. St. VIII, 25 — Овом, месеца марта 1278. године донетом статутарном одредбом укидају се оне одредбе Статута према којима су Дубровчани у изузетним случајевима могли водити спор и ван Дубровника. Упор. L. St. III, cap. 5 и 57, као Гондацине »*Apostilla*«, L. St. стр. 414. Према томе смисао наведеног текста је јасан: ове *consuetudines*, тј. одредбе Статута о могућностима Дубровчана да спор воде ван Дубровника укидају се, а све остале »*consuetudines*« које садржи Статут остају на снази.

(17) То су L. St. III, capitula 12, t. 6 и 46, t. 1. У првом тексту је речено да када тужени дужник, који се био бацио на земљу, изјави своју спремност да одговара, поступак ће се наставити »cum omni consuetudine«, што треба да значи „по свим правилима грађанског судског поступка“. У другом тексту је реч о поступку »*per artagi*«, па је истакнуто да ако тужени дужник не призна да је дужан, он треба да се упусти у спор »cum omni consuetudine civitatis« и тада се *artagi* не примењују. О установи *artagi* упор. Ј. Даниловић: О правној природи и разлоју установе »*artagi*« дубровачког права, Историјски часопис XII—XIII, Београд, 1963. стр. 31—90.

(18) L. St. III, cap. 33.

тражити изузеће судија *secundum antiquam consuetudinem* ⁽¹⁹⁾. С обзиром да је реч о правилу кривичног судског поступка и да је и ово поглавље, као и претходно разматрано поглавље, унето у Дубровачки статут 1283. године за владавине кнеза Марина Ђадоарија, те је вероватно у оба случаја редактор текста био исти, може се основано претпоставити да и овде *antiqua consuetudo* значи стари Кривични закон Јована Тијепола. У трећем тексту пише да и свештена лица која имају своју имовину морају плаћати *avedaticum*, јавни зајам који расписује комүна *secundum antiquam consuetudinem* ⁽²⁰⁾. Сачуван је, међутим, текст закона који је донет 8. новембра 1254. године који регулише како и када се расписује овај зајам ⁽²¹⁾, што значи да се и овде под *consuetudo* мисли на раније донети закон.

На три места у Статуту спомиње се нова *consuetudo* коју уводи кнез са већем судија и уз »*laudatio*« (одобравање, акламацију) народа ⁽²²⁾. Очигледно је да кнез са својим саветницима и уз одобравање народа не ствара нови обичај, већ доноси нови закон, тако да у овим текстовима нова *consuetudo* значи очигледно „нов закон“. У сва три случаја реч је о Статутом утврђеним текстовима за заклетве које су полагали при ступању на дужност судије, адвокати и чланови Малог и Великог Већа.

Поред тога што може да значи закон, *consuetudo*, ретко додуше, може да значи и право, и то све важеће право, и писано и обичајно. Исто значење може имати и реч *usus*. У тексту заклетве коју су полагале судије стоји да ће они судити *secundum consuetudinem civitatis*, да ће поштовати *consuetudo* дубровачке државе ⁽²³⁾. Судије суде, наравно, поштујући целокупно дубровачко право, и писано и обичајно, и јасно је да је то значење речи *consuetudo* у овом тексту. На исти начин се и адвокати заклињу да ће *advocare et placitare secundum usum nostrae civitatis* ^(23a). У истом значењу налази се реч *consuetudo* у поглављу Статута у којем се утврђује да су се становници острва Ластве ставили под власт Дубровника уз обавезу Дубровчана да поштују њихове *antiquas consuetudines* ⁽²⁴⁾. Сигурно је да су под тим подразумевали њихово целокупно право; мада комүна острва Ластве у то време још није

(19) L. St. III, cap. 2, t. 5.

(20) L. St. V, cap. 22.

(21) Упор. В. Богитић у Индексу сачињеном уз Статут под речју *avedaticum*, L. St. стр. 425.

(22) L. St. II, cap. 4, t. 9 (текст заклетве судије): *Et si idem d. comes noster cum consilio iudicum et bonorum hominum et cum laudacione populi invenerit novam consuetudinem vel invente consuetudini aliquid adjunxerit . . . omnino iudicabo secundum illam consuetudinem . . .*. Слична обвезивања да ће поштовати „нове консуетудине“ налазе се и у текстовима заклетви за чланове Малог и Великог Већа, L. St. II, cap. 5, t. 5 и адвоката, L. St. II, cap. 6, t. 5.

(23) L. St. II, cap. 4, t. 1; Међутим, у продужетку истог текста пише »*et si nesciero consuetudinem, iudicabo sine fraude et malo ingenio, secundum meam bonam conscienciam*«, (ако не будем познавао консуетудо, судићу без преваре и зле намере према својој доброј савести) и овде *consuetudo* може да значи закон, а може да значи и правило обичајног права.

(23a) L. St. II, cap. 6, t. 1. Исто тако се и *miles* обвезује да ће судити »*secundum usum civitatis Ragusii*« у тексту садржаном у L. St. VIII, cap. 1.

(24) L. St. I, cap. 15.

имала свој статут, врло је вероватно да су постојали и неки закони који су, заједно са обичајним правом, сачињавали *antiquas consuetudines* на чије се поштовање обавезује дубровачка комуна.

И најзад, под *consuetudo* се на неколико места у Статуту мисли на субјективна права. Удовици човека који је женидбом ушао у кућу свога таста („домазет“) Статут допушта да се поново уда »*salva consuetudine patris et matris*«, „под условом да остану сачувана права њеног оца и мајке“⁽²⁵⁾. Из Статута се не може видети о којим је правима родитеља реч и да ли се она заснивају на обичајном праву или на неком закону, али је јасно да се у овом тексту под *consuetudo* мисли на субјективна права родитеља. У осталим текстовима права на која указује реч *consuetudo* јесу права која имају странке у судском поступку. Забрањујући родитељима и деци да међусобни спор воде пред неким судом изван Дубровника, Статут утврђује да пред судом господина кнеза у Дубровнику они имају »*omnem consuetudinem*«, што не може имати друго значење до „сва права која имају и било које друге странке у спору“⁽²⁶⁾. У првој реченици којом је регулисана стара установа дубровачког права артаги речено је да уколико тужени дужник оспорава тужиочево потраживање, он треба да се упусти у спор и тада пред судом »*debet habere omnem aliam consuetudinem*«⁽²⁷⁾, „треба да има сва остала права“, тј. она која му дају одребе Статута и, евентрално, правила обичајног права о грађанском судском поступку.

У неким текстовима *consuetudo* не значи неодређено „субјективна права“ или „права“ која имају странке у спору, већ једно одређено право, и то право да се тражи и добије одлагање расправе пред судом. Одлагање расправе се у дубровачкој правној терминологији тога доба обично назива *inducium* и више поглавља у Статуту подробно регулишу то питање⁽²⁸⁾. У неким од тих текстова је, међутим, уместо *inducium* употребљена реч *consuetudo*. Туженоме коме је рочиште било одложено због бербе грожђа до после празника Св. Михајла ускраћује се право да тражи даља одлагања изузев за осам дана, и то речима »*illas consuetudines quas prius habuit non habeat iterum, exceptis ultimis octo diebus*« (оне „консуетудине“ које је раније имао нема поново, изузев последњих осам дана)⁽²⁹⁾. *Consuetudines* које му се ускраћује односно »*consuetudo* од осам дана очигледно су права да се добије одлагање рочишта. У другом једном тексту је и написано да *inducium* и *consuetudo* имају исто значење. Навешћемо у целини прву реченицу овог веома кратког поглавља:

»*Interpellatus ab aliquo, ab uno uerperero inferius, inducium seu consuetudinem aliquam habere non possit, sed in continenti respondere teneatur*«⁽³⁰⁾.

(25) L. St. IV, cap. 70, t. 1.

(26) L. St. III, cap. 6. У тексту су примера ради и набројана нека од тих права: »*tam in induciis quam in iactando se in terram, quam in elligendo iudices de foris, et in omnibus aliis*« (како да тражи одлагање рочишта, тако и да се баци на земљу, тако и да изабере арбитражне судије и сва остала права).

(27) L. St. III, cap. 46, t. 1.

(28) Фр. де Гонадола, *Praxis judiciaria*, Tit. 4 и 5 — Lib. St. стр. 385—386; упор и примедбу 15 овде напред.

(29) L. St. III, cap. 14.

(30) L. St. III, cap. 44.

„Тужени за суму од једног перпера и мање нема *inducium* или *consuetudinem*, већ је дужан да одмах одговара”. Да свеза сец, или, овде не служи да би се повезала два појма, већ да би се њихово значење изједначило, дакле не у смислу „ни . . . ни” већ у циљу повезивања два синонима види се из даљег текста: „већ је дужан да одмах одговара.”

Ова разна значења у којима се у неким текстовима Дубровачког статута налази реч *consuetudo* намеће, пре свега, обавезу да се доведе у сумњу њено значење и у оним текстовима где би на први поглед изгледало несумњиво да она значи обичајно право, односно правила обичајног права. Ван сумње остају свакако они текстови где поред речи *consuetudo* стоји и реч закон или статут. Тако је у једном поглављу речено да се кнез приликом свог устоличења обавезује да ће чувати *antiquas consuetudines et statuta civitatis Ragusii*, а у два друга поглавља да се тестментарно располаже »*secundum antiquum statutum et consuetudines*«⁽³¹⁾. Оваквих текстова има, међутим, мало (31a). Код свих осталих се мора претходно поставити питање шта значи реч *consuetudo*. У неким случајевима се може на то питање одговорити доста поуздано на основу садржине статутарне одредбе или према начину њене стилизације.

На пример, када у Статуту пише да се мираз раније давао без нотарске карте и да је то била *antiqua consuetudo* (32), онда је то, заиста, највероватније, било обичајно право, јер је тешко замислити да би постојао неки закон у коме би било речено да се за миразна добра не мора састављати нотарска карта. Законом се обично питање форме регулише на тај начин што се набрајају правни послови за које се захтева састављање јавне исправе, па то чини и Дубровачки статут у овом и у неким другим поглављима. На местима где пише *consuetudo terrae* (33) такође је у питању обичајно право, јер није познато и мало је вероватно да су доношени посебни закони који би важили само за Астареју, а не и за уже градско подручје, али је скоро сигурно да су у Астареји поштовани и локални правни обичаји. С друге стране, поглавље у коме се забрањује викару да од комеса острва напаљује по један перпер, почиње речима »*dicebatur quod antiqua consuetudo erat . . .*«, „кажу да је постојала стара консуетудо” (34). У овом случају се може закључити да је у питању обичај, а не закон због тога што се из стилизације текста види да је то нешто што није сигурно утврђено, о чему се само говори, а закон би морао бити познат.

Насупрот томе, у тексту у коме је прописано да онај ко прими у своју кућу одбеглог роба, па овај причини штету или умре, дужан је да плати новчану казну од 12 перпера (35), *consuetudo* вероватно значи неки

(31) L. St. I, cap. 1; L. St. VIII, cap. 43, t. 7 и 95, t. 7.

(31a) L. St. III, 59 и VIII, 67 у којима је речено »*nulla consuetudo vel statuta hactenus facta valeant contra istud statutum*«, (ниједан обичај нити статут до данас сачињени не важе ако су противни овоме статуту), затим L. St. VIII, 38; L. St. V, 35, t. 9; и L. St. III, 46, t. 17 где пише »*secundum ordinem et consuetudinem*«, па се може основано претпоставити да се са »*ordo*«⁽³²⁾ упућује на законе, док *consuetudo* значи обичај.

(32) L. St. IV, cap. 4, t. 1.

(33) L. St. III, cap. 46, t. 1.

(34) L. St. VIII, cap. 34.

(35) L. St. VI, cap. 45.

стари закон. Ово се може претпоставити, пре свега, на основу тога што фиксну новчану казну утврђује по правилу закон, а не обичај, а са друге стране, на такав закључак упућује и околност да су права власника робова детаљно регулисана у Статуту и за многе одредбе се може закључити да потичу из обичајног права ⁽³⁶⁾, али се нигде не наводи да је то *consuetudo*, док се за фиксну новчану казну каже да се плаћа *secundum antiquam consuetudinem*.

С обзиром да *usus* такође значи обичајно право ⁽³⁷⁾, у два поглавља у којима се набрајају речи *usus* и *consuetudo* могла би се претпоставити да *consuetudo* значи одредбе писаног права, за разлику од обичајног права на које упућује *usus*. То су текстови за заклетве које су полагали кнез и комеси на ратним бродовима; у првом тексту пише »*Juro ... regere ad usum et consuetudinem ejusdem (civitatis)*«, „заклињем се да ћу водити према обичајима и консуетудо те државе“, а у другом »*gestam patem dabo ... secundum usum et bonam consuetudinem nostram*«, „правичан део (ратног плена) даћу према узусу и нашој доброј консуетудини“ ⁽³⁸⁾. Код неких текстова заиста је тешко утврдити у ком је значењу употребљена реч *consuetudo*. На пример, у поглављу у коме се прописује да ће на дубровачким острвима за све штете и крађе колективно одговарати мештани речено је да та колективна одговорност постоји *secundum consuetudinem civitatis Ragusii* ⁽³⁹⁾. На први поглед би изгледало да је заиста реч о обичајном праву које је допуњено 1235. године Законом о штети причињеној у виноградима, који прописује да ће штетник бити дужан да плати фиксну новчану казну у износу од 6 перпера ⁽⁴⁰⁾. Међутим, могуће је и да је та колективна одговорност већ и раније била утврђена законом, можда у исто време донетим када је и Закон о штетама у виноградима, те да *consuetudo* у овом тексту значи закон.

Обим овога рада не допушта да се изврши анализа свих текстова у којима је употребљена реч *consuetudo*, иако су извршена проучавања свих текстова у Статуту. На основу тих проучавања дошло се до закључка да у већини текстова који овде нису приказани реч *consuetudo* је највероватније употребљена у значењу обичајног права односно правила обичајног права, уз ограду да је у неким случајевима могуће да је то

(36) На пример поглавље L. St. VI, cap. 51 — De ancilla babica, у коме је реч о дужностима ропкиње коју доводи удата жена у кућу свога мужа и чији је задатак првенствено да се стара о деци. Исто и L. St. VI, c. 47, у коме су регулисане обавезе ослобођених робова, поред осталог да прате бившег господара на станац, да учествују у берби његових винограда и друго.

(37) То је, свакако, једно од његових могућих значења, поред „употреба“, „обичај“, „целокупно позитивно право“ и других. У Дубровачком статуту *usus* значи просто „народни обичај“ у књ. V, cap. 30; правила обичајног и писаног права у књ. III, cap. 8, t. 1; целокупно дубровачко право, и писано и обичајно у књ. II, cap. 6, t. 1, књ. VIII, cap. 1, t. 5. и cap. 2, t. 7; правило обичајног права у књ. III, cap. 15, t. 1.

(38) L. St. II, cap. 1 и cap. 30, t. 3. У овом другом тексту comes ратног брода се обавезује да ће извршити поделу ратног плена „своме друштву“, тј. међу посадом брода. У поглављу 26. исте књиге капетан ратног брода се заклиње на исту ствар нешто другачијим речима, позивајући се само на *bona consuetudo*.

(39) L. St. VI, cap. 62.

(40) L. St., str. LXVI—LXVII.

обичајно право могло бити и пре доношења Статута реципирано у дубровачко писано право.

Друга околност на коју треба указати у вези са чињеницом да реч *consuetudo* има у Дубровачком статуту различита значења, јесте то да при томе није реч ни о каквој специфичности терминологије употребљене у Статуту, већ се то исто може наћи и у другим изворима средњовековних партикуларних права. У терминологији средњовековних извора партикуларних права и правника који су то право обрађивали, *consuetudo* је, поред осталог, значила и феудалне дажбине, затим феудално право, писано или обичајно, када се оно супротставља римском праву, правила по којима су живели калуђери у манастирима и мунципијалне законе. У Диканжовом (*Du Cange*) глосаријуму средњовековног латинског језика ово последње значење стављено је на прво место, па се цитира текст Ебрарда Бетуненшког: »*Mos est antique consuetudoque probata, est consuetudo ius scriptum more statutum*«⁽⁴¹⁾. При томе се у неким средњовековним текстовима указује и на то, да су *consuetudo* они закони који су настали записивањем обичајног права⁽⁴²⁾.

Ова средњовековна терминологија је сигурно била присутна и у Дубровнику током XIII века, па су се у правном животу тога доба дубровачки закони називали *statuta* или *consuetudines*. То је делом унето и у Статут, па остаје да се објасни зашто је поступљено тако, зашто је Статут непрецизан у примени термина *consuetudo*. Питање правне терминологије примењене у статутарној кодификацији је неома значајно, поред осталог, и због тога што терминологија може бити један од показатеља да ли је и у којој мери већ било дошло до извесног утицаја римског права на статутарно право. Утицај римског права може се, на пример, јасно уочити при читању Сплитског статута који је, као што је познато и у уводу Статута речено, саставио учени *Парцевал, peritus in iure canonico et civili*⁽⁴³⁾, дакле, човек који је завршио студије канонског и римског права. У Сплитском статуту је доследно примењена терминологија римског права, а *consuetudo* значи увек обичајно право⁽⁴⁴⁾. Примера ради наводимо да се у Сплитском статуту уговор о закупу увек назива *locatio conductio*, уговорне стране су *locator* i *conductor*, док у Дубровачком статуту тих термина нема, а уговор о закупу се описује са »*terra que datur alteri ad laborandum*«, »*vinea data ad laborandum*«, »*domus data*

(41) *Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis*, непромењени отисак издања из 1883—1887, Akad. Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, Austria, c. b. *consuetudo*, стр. 523: *Ebrardus Bethuniensis in Graecismo*, cap. 12: Обичај је стара проверена *consuetudo*, *consuetudo* је писано право у виду статута.

(42) *Ibidem*. У манускрипту *Usatici Barcinenses*: »... *consuetudo autem est ius quodam moribus institutum quod per legem habetur*« X, (консуетудо је право настало обичајима које се сматра законом) и »*ita porro vulgo appellamus leges municipales civitatum*«) »и тако вулгарно називамо мунципијалне законе појединих држава«).

(43) J. J. Hanel, *Statuta et leges civitatis Spalati*, Mon. hist. iur. Slav. mer. vol. II, *Statutum vetus, Prohemium*: »*Ilec sunt statuta et ordinamenta... facta, edita et condita per nobilem et sapientem virum dominum Percevalum Johannis, de nobili et honorabili civitate Firmana, peritum in iure canonico et civili*...«.

(44) Види примедбу 11. у којој су наведени текстови Сплитског статута у којима се помиње реч *consuetudo*.

ad casaticum« итд. (45). Ово, наравно, још не значи да је у време доношења Сплитског статута римско право већ било продрло у ширим размерама у свакодневни правни живот у Сплиту, али је несумњиво да је пут за рецепцију римског права већ био отворен; нити терминологија Дубровачког статута значи да је римско право у Дубровнику тада било потпуно непознато.

Правна терминологија Дубровачког статута још није проучена, али се и на први поглед види да то није терминологија правника школованих на текстовима римског права (46). С друге стране, међутим, систематизација материје у Статуту и њен распоред по књигама, садржина неких поглавља и позната Улпијанова дефиниција правде из Јустинијанових *Digesta*, унета у предговор Дубровачког статута (47) показују да ни редакторима Дубровачког статута није било непознато римско право, које ће ускоро после доношења Статута почети да широко продира и у правни живот Дубровника (48). Због тога објашњење терминологије примењене у Дубровачком статуту није једноставно и заслужује да буде посебно проучавано. У вези са применом термина *consuetudo* могу се истаћи нека запажања и претпоставке.

Пре свега, изгледа да су текстови ранијих закона, писаних у време када још није било никаквог утицаја правне школе у Болоњи, уношени у статутарну кодификацију без икаквих измена, па су и места где се реч *consuetudo* налазила у свом вулгарном значењу остала непромењена. То се јасно може видети у текстовима заклетви које су полагали кнез, *miles*, већници, судије и други официјали. Текст кнежеве заклетве у Статуту је скоро идентичан са текстом заклетве коју је 20. јула 1237. године положио Јован Тијеполо (49), а измењени текст кнежеве заклетве редигован по престанку млетачке власти у Дубровнику такође не садржи никаквих других промена до оних које су у том тренутку биле неопходне: само су брисане оне речи које указују на подложност Дубровника Венецији (50). Исто тако су заклетве већника, судија и адвоката

(45) Упореди поглавља Сплитског статута. књ. VI, сар. 15 и 16. књ. VIII, сар. 27 и Дубровачког статута, књ. V, сар. 29, 30, 31 и 32.

(46) Довољно је упоредити одредбе Статута са сумама које је написао Франо Гундвљић у XVI веку (*L. St.* стр. 251—332, *Summaria — Opera Fr. de Gondola*), па видети како се иста правила исказују другачије када их формулише правник са класичним правним образовањем.

(47) *L. St.*, стр. 1: »*Iusticia enim, ut legitur, est constans et et perpetua voluntas ius suum unicuique tribuens.*« »*Ut legitur*«, као што се чита — а чита се у Улпијановом фрагменту унетом у *D. 1, 1, 10*, пр.

(48) Ово се може видети на основу формулације и садржине многих законских текстова донетих после Статута, а несумњиво сведочанство пружа богат архивски материјал, посебно судске пресуде које откривају да је у другој половини XIV века био у примени римски когнициони поступак. Упор Архив Дубровника, збирка *Sententiae di cancellariae*, књ. 1 и 2, а за рецепцију римског права на подручју облигационих односа необјављену дисертацију Ј. Даниловић. Облигациони уговори у дубровачком праву до средине XIV века, Београд, 1957.

(49) *L. St.* стр. LXVII—LXVIII. Заклетва кнеза Андрије де Ауро из године 1254. (*ibidem*, стр. LXIX) садржи скоро исти текст проширен неким привилегијама које су дате овом кнезу.

(50) Текст редакције Ц уз одговарајуће поглавље (*L. St.* II, сар. 1).

та те 1358. године измењене само утолико што су брисане речи којима се изражава подложност млетачкој власти⁽⁵¹⁾. То показује да су се дубровачки официјали при ступању на власт клеали вековима по истом образцу, а управо у тим текстовима се налази израз пова *consuetudo*, дакле *consuetudo* у значењу „нов закон“, закон који ће бити донет.

Са друге стране, сви текстови у којима се јасно разликује статут, закон и *consuetudo* су највероватније или сасвим сигурно написани у време састављања Статута или су то поглавља која су придодата Стату-ту касније. У првом поглављу прве књиге Статута описује се свечаност устоличења кнеза и у њему стоји да ће се кнез заклети да ће поштовати дубровачке законе и *consuetudo*. То је поглавље писано сигурно приликом прављења статутарне кодификације и оно показује да је редакторима Статута било потпуно јасно да *consuetudo* значи обичајно право, односно да се они нису служили овом речју у њеном вулгарном значењу. Од осталих текстова у којима поред *consuetudo* стоји и реч „закон“, те је несумњиво да се под *consuetudo* мисли на обичајно право, два се налазе у трећој књизи, али је из садржине текста могуће закључити да је реч о новини унетој у кодификацију приликом њеног састављања; један је из треће књиге и датиран је са 1372. годином, а остали су у осмој књизи Статута, те се и за оне који нису датирани може основано претпоставити да су придодати Стату-ту доцније⁽⁵²⁾.

Два текста у којима *consuetudo* значи раније важећи закон су такође састављена после доношења Статута, али како је реч о измени Закона Јована Тијеполa вероватно је да је у дубровачкој правној пракси тога доба тај Закон називан *consuetudo*, па су га тако назвали и редактори његових статутарних измена и допуна⁽⁵³⁾.

Тиме се намеће претпоставка да су текстови ранијих закона унети у статутарну кодификацију без измена не само зато што је кодификација рађена брзо, већ можда и намерно, па и из разлога да се сачува правна терминологија својствена свакодневной правној пракси, у намери да Статут буде приступачан грађанима Дубровника. Одлика Дубровачког статута уопште је његова оригиналност и повезаност са свакодневним правним животом, са потребама праксе. То се огледа у материји која је предмет статутарног регулисања⁽⁵⁴⁾ али и у речнику у коме се налази много словенских речи као што су бабица, меја, вражда, брига, бајула, патакун (= поток), зирра, станикун (станак), *mosaticum* и друге⁽⁵⁵⁾. За неке одредбе Статута добија се утисак да је просто преписано оно што је у пракси постојало, и то речима које су у пракси биле уобичајене. Према томе, када у Стату-ту пише »*habeat consuetudines*«, „има консуетудине“

(51) Текстови редакције Ц уз поглавља L. St. II, cap. 2, 3, 4, 5 и 6.

(52) L. St. III, cap. 46, num. 17 и cap. 59; L. St. V, cap. 35, num. 9; L. St. VIII, cap. 67 (из 1318. године), cap. 38, 43 и 95.

(53) То су већ цитирана поглавља у примедбама овде напред, бр. 18 и 19.

(54) На пример поглавља која говоре о уређењу града, тргова, улица, о балконима и јавним степеништима, о гостиницама и трговини вином, о понашању грађана у случају пожара и друге: L. St. IV, cap. 1—11, 41, 42; L. St. VI, cap. 16, 17, 26, 35—41; L. St. VIII, cap. 57 и 60.

(55) Упореди *Index nominum et verborum*, L. St. стр. 421—459.

у значењу „има субјективна права“, то не мора да значи да редактори Статута нису знали шта значи *consuetudo* и шта су то субјективна права, већ је то вероватно одраз ове могуће тенденције да Статут озакоњи свакодневни дубровачки правни живот.

Друга претпоставка која се намеће из ових запажања била би да је број закона који су раније били постојали, па су затим унети у Статут, био знатан, посебно да је већ и пре Статута постојао неки закон који је доста целовито регулисао грађански судски поступак, па су затим његове одредбе преузете у Статут, у III књигу у којој се најчешће и налази термин *consuetudo*. У прилог ове претпоставке говори више околности. Током XIII века Дубровник је већ био развијена комуна, у истој мери или и више него комуне за које се сигурно зна да су већ половином тога века приступале статутарним кодификацијама. Несумњиво је да је и у Дубровнику пре 1272. године постојала потреба за законским регулисањем многих правних подручја и да је број закона које у свом предговору Статута помиње Марко Јустинијан одиста био знатан. Судски поступак је представљао једну од материја која је захтевала да буде регулисана писаним правом. Чини нам се скоро сигурним да су, на пример, разни рокови од 8 дана, 2 месеца, 4 месеца и други у којима се казивала расправа пред судом морали још и раније бити утврђени у неком закону. Тај закон, вероватно, био је за Дубровчане *consuetudo*, па су се и одлагања рочишта у складу са тим законом у свакодневном животу називала *consuetudines*, тј. то су права да се добију одлагања рочишта. Отуда је чак и учени нотар Томазин де Савере у својим нотарским формулама написао да се *inducium* одобрава *secundum usum Ragusii* ⁽⁵⁶⁾, дакле, према дубровачким обичајима, нако су у то време *inducia* већ била регулисана Статутом. — Као аргумент за ову претпоставку може да служи и околност да су током XIII века разлике између богатих породица, које ће се већ почетком наредног века затворити у владајући слој грађанског патрицијата, и осталих грађана постајале све веће, те су и супротности међу њима захтевале да се употпуни, озакоњи или укине обичајно право, што је морало имати за последицу живљу законодавну активност. У оквиру те законодавне активности је у развоју скоро свих средњовековних градских права на право место долазило кривично право и судски поступак. Те две материје и у већини статута заузимају значајно место. Кривични закон је у Дубровнику донет још 1237. године и врло је вероватно да је и грађански судски поступак тада или ускоро после тога био регулисан законима или јединственим Законом о грађанском судском поступку.

И најзад, знатан број одредби Дубровачког статута које се позивају на *consuetudo*, као и непрецизна употреба овог термина односно његова употреба у значењу „закон“ указују, као и у другим средњовековним правним изворима, на чињеницу да те одредбе представљају озакоњење, измену или допуну обичајног права, било да су оне настале као писано право и пре доношења статутарне кодификације, било да су стављене тек у време доношења Статута.

(56) Чремошник, Г.: Списи Дубровачке канцеларије, књ. I, изд. ЈАЗУ, Загреб, 1951, стр. IX.

2. Обичајно право као извор Дубровачког статута.

Обичајно право је несумњиво било значајан извор статутарне кодификације у Дубровнику⁽⁵⁷⁾. И поред тога што су и пре доношења Статута већ постојали бројни закони, те су они представљали главни извор статутарних одредаба, низ питања или целе области права нису биле регулисане законским прописима те је било нужно да се при састављању Статута полази и од обичајног права. У више поглавља је изричито и речено да је одредбом Статута усвојено, измењено или укинато неко правило обичајног права. В. Богишић је указао на неке од тих текстова⁽⁵⁸⁾. Овде се даје преглед свих поглавља у којима пише да је усвојено правило раније важило као *antiqua consuetudo*, или, пак, да се *consuetudo* одредбом Статута допуњује или мења, при чему, свакако, нису узети у обзир они текстови где *consuetudo* значи одреба закона.

Такве изричите потврде налазе се у поглављима којима се регулишу разна питања из области јавног права, суседских односа, породичног и наследног права и грађански судски поступак, а највише их има међу одредбама којима се озакоњује станак и одређује судска надлежност у споровима са странцима.

Да је реч о потврди старих обичаја (*secundum antiquam consuetudinem*) речено је у поглављима којима се утврђују поступак устоличења кнеза, обавезе даривања о празницима које имају кнез и прокуратори цркве св. Марије према морнарима и рибари према кнезу, као и регалије викара, при чему су ове последње употпуњене новим регалијама које је одредио Статут⁽⁵⁹⁾. Насупрот томе Статут укида стари обичај према коме су кнезови на острвима плаћали викару по један перпер годишње⁽⁶⁰⁾.

У два поглавља потврђују се у складу са обичајним правом постојећа суседска права, и то право пута односно пролаза до винограда и право власника винограда да захтева од другог власника винограда да не скрене ток воде која протиче преко оба земљишта.⁽⁶¹⁾ Право пролаза до земљишта или винограда загарантовано је власнику у још једном поглављу Статута уз ограничење према *consuetudo*, али смисао тог

(57) Међу радовима посвећеним дубровачком праву овог периода само је у једном изнето мишљење да је Статут из 1272. год. представљао искључиво кодификацију већ постојећих закона. То је рад В. Кисић: *Praxis judiciaria juxta stylum curiae Ragusinae* (Никола Бунин), „Одвјетник“, XLVII, 1974., бр. 11—12, стр. 414—434. Међутим, као што се из наслова види, предмет рада је судски поступак у дубровачком праву XVII века, а Статут из 1272. се само помиње у уводу овог рада. Статут, дакле, није био предмет посебних ауторових изучавања, те је закључак да је реч искључиво о кодификацији већ постојећих закона донет вероватно на основу овде вели поменутог исказа кнеза Марка Јустинијана у уводу Статута.

(58) У L. St., предговор издавача, стр. XXII—XXIII.

(59) L. St. I, cap. 1 — кнез полаже заклетву »in publica concione secundum antiquam consuetudinem Ragusii congregata ad sonitum campanarum« — јавно пред народом сазватим уз звуке звона према старим обичајима. Затим L. St. I, cap. 4, 9 и 10, као и L. St. I, cap. 30 и III, cap. 46, т. 12.

(60) L. St. VIII, cap. 34.

(61) L. St. V, cap. 23 и 33.

ограничења није довољно јасан ⁽⁶²⁾. Исто тако није довољно јасно ни поглавље у коме се налази само ова реченица: »Antiqua consuetudo est, quod nullum laborerium lignaminis habeat possessionem vel terminum stabilem.« У овом поглављу се очигледно у потпуности усваја правило обичајног права, али само правило није сасвим разумљиво ⁽⁶³⁾.

Међу имовинскоправним одредбама Статута истиче се поглавље унето у Статут 1296. године према коме се у случају да купац непокретне ствари не плати цену у уговореном року одмах приступа јавној продаји његове целокупне имовине, а он се држи у затвору све док се не изврши наплата; сва правила обичајног права и све одредбе Статута који би били у супротности са овом новом одредбом укидају се. ⁽⁶⁴⁾

Да се Статутом само потврђује *antiqua consuetudo* речено је у поглављу посвећеном праву тестаментарног располагања које има удовац ⁽⁶⁵⁾, а да се *consuetudo* одредбама Статута усваја и допуњује у поглављима која утврђују обавезе оца према деци из првог брака и узајамне обавезе издржавања између родитеља и деце ⁽⁶⁶⁾. Статут забра-

(62) L. St. V, cap. 27: »Patronus terre vel vinee que vadit versus montem ascendendo ire potest ad suam voluntatem dersum in sursum donec inveniat contrarium per consuetudinem«. Власник винограда или земљишта које се протеже према браду може се до њега пењати по својој вољи и ићи горе-доле док се не утврди супротно према обичајном праву. Нејасне су ове последње речи, donec inveniat contrarium per consuetudinem. Да ли то значи „док се не утврди нешто друго на основу важећег обичајног права“, што је врло вероватно, или се тиме мисли на укидање постојећег права пролаза преко туђег земљишта путем *consuetudo*. У овом другом случају је опет нејасно шта се подразумева под *consuetudo*, да ли нека будућа одредба закона, или стварање неког новог обичаја, или стицање неког права путем одржаја или стицање неког права правним послом тако, да право пролаза до земљишта престаје да буде неопходно за власника тог земљишта.

(63) L. St. V, cap. 11. Дослован превод би гласио „Стари је обичај да ниједна дрвена грађа нема чврст посед (није у сталном поседу) нити чврсте границе (или рокове?)“. Гондола у својим сумама ово поглавље не коментарише. Смисао овог текста је утолико теже докучити, што је већина кућа у то доба била дрвена, па се према томе не ради ни о каквом изузетку, већ о правилу које је примењивано на већину кућа у граду. С обзиром на одредбе Статута садржане у cap. 35 исте књиге, посебно на t. 9 придодату Статуту 1372. године, могло би се претпоставити да овај текст значи да се дрвене куће не уводе у катастар нити се продају уз јавно оглашавање продаје и друге формалности и правила који се примењују при продаји непокретних ствари.

(64) L. St. VIII cap. 67.

(65) L. St. IV, cap. 6 — он може слободно располагати »pro anima« — за душу своје покојне жене у висини до 1/4 своје укупне имовине, и то »sicut actenus antiquam consuetudinem obtinuit«, као што је то и досад прописивао стари обичај.

(66) L. St. IV, cap. 9 и cap. 44. Први текст почиње речима »Erat antiqua consuetudo«, а у t. 3. је речено »Quam consuetudinem ratam habentes addicentes etiam« (потврђујући ову консуетудо додајемо још). На почетку другог текста пише »Dicebat antiqua consuetudo«, да би у t. 2. било речено да се та »consuetudo« потврђује, а у t. 3. да се она допуњује. Ова понавља цитира и В. Богишић као примере у којима Статут изреком усваја и потврђује обичајно право. Међутим, нарочито за први текст могуће је да *consuetudo* која се потврђује и допуњује не значи обичајно право, већ неки ранији закон. На ову претпоставку указује њена садржина, која одражава развијеније робноновчане односе и распад старих патријархалних задруга, дакле, нове односе на које се више не примењује старо обичајно право.

њује неке свадбене обичаје, као и *consuetudo* према којој се мираз давао без нотарске карте ⁽⁶⁷⁾.

У дубровачком кривичном праву је за убиство, према млетачком узору, била предвиђена смртна казна, и то како законом Јована Тијепола тако и Статутом. Уколико је, међутим, убица или убијени био из земаља под влашћу српског краља, примењивана је као *antiqua consuetudo* новчана казна вражде. Овај обичај оспорио је млетачки кнез у Дубровнику, те је она затим посебном одредбом Статута 1308. године потврђена ⁽⁶⁸⁾. Да је у питању *antiqua consuetudo* речено је и у поглављу којим се утврђује колективна одговорност за штете у виноградима ⁽⁶⁹⁾, али, као што је већ напоменуто, питање је да ли је тај обичај постао закон тек доношењем Статута или раније, па је текст тог ранијег закона само унет у статутарну кодификацију. То исто питање поставља се и у већем броју поглавља треће књиге Статута, у којима пише да су одређена правила грађанског судског поступка преузета из обичајног права или да се њима обичајно право допуњује, мења и укида ⁽⁷⁰⁾.

Од посебног интереса су поглавља Статута којима се регулише начин решавања спорова између Дубровчана и странаца, али само оних странаца који су из градова на нашој обали Јадрана и из земаља у дубровачком залеђу, Босне, Зете и Србије ⁽⁷¹⁾. Та су поглавља груписана при крају треће књиге Статута и у насловима сваког од њих пише да су то *consuetudines*, иако су ове одредбе уношењем у Статут постале закон, а многе од њих су већ и раније биле потврђене међународним уговорима. Судска надлежност у споровима са грађанима комунa у јужној Далмацији и са становништвом Босне и Зете била је одређена према месту туженог, дакле, на начин који је био опште прихваћен у међународним односима средњовековних комунa на северном подручју Медите-

(67) L. St. IV, cap. 3 (потврђује стари обичај да племићка на венчању носи пурпурни капут и тиме забрањује другу раскошну одећу), затим L. St. VIII, cap. 57 (забрањују се неки свадбени обичаји) и L. St. IV, cap. 4, у коме је за обичај да се мираз даје без нотарске карте речено: «*quod consuetudinem velud iuri contrarium corrigentes statuimus*» (овај обичај као противан праву коригујемо и прописујемо).

(68) L. St. VIII, cap. 58 и 59. У овом другом поглављу репродуковано је писмо млетачког дужда од 8. априла 1308. године на основу кога је затим одредбом Статута потврђен обичај вражде. У поглављу 58 пада у очи чињеница да дубровачки кнез Венецијанац Belletus Falletro одбија да примени обичај вражде позивајући се на Кривични закон Јована Тијепола из 1237. године, а не на Статут из 1272. године, иако су у оба закона предвиђене смртне казне за убиство, дакле, казна коју кнез хоће да примени уместо вражде.

(69) L. St. VI, cap. 62.

(70) *Consuetudo* се потврђује у L. St. III, cap. 1, 2, 46, t. 15 и cap. 47, t. 3, а допуњује, мења или укида у L. St. III, cap. 4, 15, 14, 44, 45, као и у L. St. III, cap. 12 и 33. Она се укида изреком у L. St. III, cap. 59. Док је у свим овим случајевима могуће, као што је већ истакнуто, да је реч о потпун и измени ранијег закона о грађанском судском поступку, у поглављу 58. ове треће књиге *consuetudo* изгледа да заиста значи обичајно право, односно овом одредбом Статута се заиста потврђује старо правило обичајног права. Овај закључак произилази из садржине одредбе, наиме, реч је о праву лица које је у спору победио роба да тог роба одмах одведе својој кући, при чему га у томе не могу спречавати кнез и суд — што значи да је пресуда одмах извршна и да се извршава сопственим снагама победника у спору, што је противно правилима судског поступка.

(71) L. St. III, cap. 49—57.

рана; у односима са комунама северне Далмације и са становништвом Србије поред тога алтернативно је био предвиђен и станак, док је у односима са становништвом Хума станак нешто детаљније регулисан и не помиње се и нека друга могућност решавања спорова ⁽⁷²⁾. У свим поглављима се подвлачи да је станак *antiqua consuetudo*. У Статуту се исто тако потврђује и *consuetudo* према којој се спор против Дубровчана који је био јемац владару Рашке, Босне, Хума или Зете водио на двору тога владара, а не у Дубровнику, дакле, обичај који је у супротности са правилом да се месна надлежност суда одређује према месту боравка туженог ⁽⁷³⁾.

Број ових текстова у којима се изреком указује на обичајно право као на извор одредаба Статута није, као што се види, велики. Обичајно право је сигурно било извор и при доношењу многих других одредаба Статута, у којима се не помиње *consuetudo* односно у којима није речено да је питање регулисано Статутом било раније регулисано обичајним правом. Тако је, на пример, сасвим оправдана претпоставка да је Дубровачко поморско право било првобитно регулисано византијским законима, да је по престанку византијске власти у Дубровнику важило без знатнијих промена као обичајно право, те је, затим, као такво кодификовано у Статуту ⁽⁷⁴⁾. Заиста није вероватно и нема основа за претпоставку да је у времену пре доношења статутарне кодификације дубровачка комуна доносила посебне законе из области поморства. С друге стране из садржине одредаба седме књиге види се да су ту озакоњени стари и устањени медитерански поморски обичаји и установе које су већ одавно биле у примени на целом Средоземљу ⁽⁷⁵⁾. Исто тако се и за неке друге правне односе, регулисане Статутом, може основано претпоставити да су до доношења Статута били на исти или нешто другојачији начин регулисани обичајним правом, на пример, односи између ослобођених робова и њихових бивших господара, нека права робовласника према својим робовима или нека суседска права. Тиме се одмах поставља питање зашто је у неким случајевима посебно речено да су одређени односи били раније регулисани обичајним правом, а у другим случајевима се не указује на *consuetudo* као извор одредбе Статута.

На ово питање је тешко одговорити. У изворима који су сачувани у Дубровачком архиву нема података о лицима која су непосредно радила на статутарној кодификацији нити о било каквим припремним радњама у вези са доношењем Статута. Изгледа очигледним да неко опште,

(72) L. St. III, cap. 51.

(73) L. St. III, cap. 56, чији је наслов: »De consuetudine inter Raguseos et dominos Sclavonie« и у питању су обичаји да Дубровчани буду владарима тих земаља јемци за друге странце и за друге Дубровчане.

(74) Упор. З. Шунарица: Дубровачко поморско право, Пријевод седме књиге Дубровачког статута, Дубровник, 1972, стр. 6—7.

(75) То су, поред осталих, и установе »rogadia«, »collegantia« и »entega«, уговори о удруживању у поморству и поморској трговини. Упор. В. Брајковић: *Etude historique sur le droit maritime privé du littoral yougoslave*, Marseilles, 923; затим: Ј. Даниловић: О уговору »collegantia« у дубровачком праву у периоду млетачке власти, Зборник Филозофског факултета, XI—1, Споменица Јорја Тадића, Београд, 1970. стр. 289—306.

унапред постављено правило, одређен логички и осмишљен принцип у погледу помињања *consuetudo* није постојао, али се могу претпоставити разлози који су у појединачним случајевима чинили целисходним да се истакне да је Статутом усвојено, измењено или укинато неко правило обичајног права.

Могуће је, пре свега, основано претпоставити да је у поглавља која регулишу надлежност судова у споровима са странцима већ и у њиховом наслову истакнуто да су то *consuetudines* због тога да би се подвукло да су одредбе Статута у складу са правом које је и до тада важило, да се Статутом у правном регулисању ових односа ништа битно не мења. Ово обавештење је могло бити корисно и нужно из више разлога: због стабилности односа с странцима, која је од великог значаја за дубровачку трговину са њима, због потребе да се поштују међународне обавезе преузете уговорима и из страха да би измене у дубровачком праву могле бити неповољно примљене у некој од земаља у које Дубровчани често одлазе, те би чак могло доћи и до репресалија ⁽⁷⁶⁾. Дубровчани су увек настојали да у односима са другим државама поштују реципроцитет у правима, привилегијама и обавезама, а он је до доношења Статута био обезбеђен међународним уговорима и обичајним правом, те се и у поменутом поглављу о задржавању обичаја вражде посебно истиче да је то био стари обичај у односима са земљама под влашћу српског краља.

Исто тако било би могуће замислити да је у Статуту речено да се усваја неки обичај онда, када је постојала бојазан да ће усвојена одредба изазвати отпор грађана, на пример у одређивању регалија дубровачким официјалима. *Consuetudo* је морала бити поменута онда када је у пракси обичај био споран, па га статут укида или потврђује ⁽⁷⁷⁾.

Могуће је да би се подробнијим проучавањем оних правних институција и грана права које регулише Статут позивајући се на *consuetudo*, уз коришћење и других извора за историју дубровачког права тога периода, могло доћи до неких поузданијих објашњења овог питања.

3. Статут и примена обичајног права после његовог доношења

За разлику од Млетачког статута из 1243. године и статута неких комуна у Далмацији, Дубровачки статут не садржи опште правило којим

(76) Иако Дубровачки статут репресалијама посвећује изузетно мало пажње, док су други Статути тога доба ову институцију подробно регулисали, оне су ипак у пракси све до XIV века доста често примењиване и због њих је закључен низ међународних уговора између Дубровника и других комуна и држава. Упор. Ј. Даниловић. Репресалије у Дубровачком праву XII и XIII века, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1972, стр. 275—295.

(77) Упор. већ поменуто поглавље L. St. VIII, cap. 34. Исто тако је могуће претпоставити да се у Статуту изричито наводи да је у питању потврда старог обичаја онда, када је тај обичај кршен од стране кнеза и официјала, а дубровачки грађани су тражили да се он поштује, те је из тих разлога потврђен у Статуту. То би могао бити случај у гит. L. St. III, cap. 58.

би се предвиђала даља примена обичајног права ⁽⁷⁸⁾. У предговору Статута је, напротив, речено да се случајеви који нису регулисани Статутом имају расправљати тако што би се на њих примениле одредбе које се односе на сличне случајеве ⁽⁷⁹⁾, дакле, предвиђа се екстензивно тумачење статутарних одредаба и примена аналогije. Исто упутство налази се и у предговору многих других статута тога доба ⁽⁸⁰⁾, па и Млетачког статута, с тим што се у овом последњем после тог упутства налази и реченица којом се упућује на примену обичајног права.

Одсуство одредбе којом би се на уопштен начин решило питање важења обичајног права и дато упутство да се у случајевима правних празнина приступи екстензивном тумачењу Статута могли би, на први поглед, навести на закључак да је постојала намера да се доношењем Статута искључи даља примена обичајног права. То, међутим, очигледно није било тако. Интенција кодификатора дубровачког права је, напротив, била да оставе и даље у важности обичајно право, као комплементарно Статуту. Ова намера је и изражена у већем броју статутарних одредаба. Реченица у уводу Статута, којом се упућује на екстензивно тумачење, представља, уосталом, уобичајену формулу која се непромењена налази у предговорима многих Статута тога доба и стога јој не треба придавати сувише велики значај, а одсуство опште одредбе о важењу обичајног права и уопште о важењу предстатутарног права,

(78) Упор. *Novissimum Statutorum ac Venetarum Legum Volumen, Venetiis 1729. — Liber primus Statutorum et legum* (род. 1242), *Prologus primus: . . . cum plura sint negotia quam statuta, occurrenti extranea quaestioni . . . in hoc . . . de similibus est ad similia praecedendum, vel secundum consuetudinem approbata . . .* (с обзиром да има више правних послова него закона, када се појави питање које није регулисано статутом . . . треба ићи од сличнога ка сличном или применити обичајно право). У Статуту града и комуне Скадрина у сар. IV под насловом »De consuetudinibus antiquis« дато је опште правило према коме се обичајно право има примењивати увек када није у супротности са законом, а у Корчуланском статуту примена обичајног права потврђена је у сар. 160 — упор. J. Hanel: *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae*, *Monum. hist. iur. Slav. mer pars I*, vol. II, и С. Љубић: *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scadronae et civitatis et insulae Lesinae*, *Monum. hist. iur. Slav. mer. pars I*, vol. III. У Сплитском Статуту примена обичајног права потврђена је у књ. 2, сар. 16.

(79) L. St. увод, стр. 2: . . . » . . . cum plura sint negotia quam statuta volumus ut, si quando aliquis inopinatus casus amerserit qui precie presentibus non determinetur statutis, ad ea que sunt illi similia recurratur et sic de similibus ad similia procedatur. (С обзиром да има више правних послова него закона хоћемо да, када се појави неочекиван случај који није регулисан овим статутима, тај случај буде решен тако што ће се прибећи одредби закона која је предвиђена за сличан случај и тако ићи даље од сличнога ка сличном).

(80) Као што се из претходних примедба види, упутство о поступању »de similibus ad similia« дато је у Дубровачком статуту нешто другојачијим речима него у млетачком. Оно се, међутим, налази у предговорима свих статута наших далматинских комуна, а у неким од њих и формулисано на исти начин као и у Дубровачком статуту, на пример, у Статуту комуне Трогира и комуне и острва Хвара. Упор. И. Строха: *Статут и реформације града Трогира*, *Mog. hnst-iur. Slav. mer.*, vol. X. а за Хварски статут у примедби 78. цитирану збирку Статута, *Mon. hnst. iur.*, vol. III.

дакле, и писаних закона, само је последица недовољне законодавно-техничке вештине и знања редактора Статута ⁽⁸¹⁾.

У појединим поглављима Статута је на два начина изричито речено да ће и даље важити обичајно право: на посредан начин у већ помињаним текстовима које Статут утврђује за заклетве које су полагали кнез, судије, адвокати и *miles* ⁽⁸²⁾, и непосредно, тако што је у неким поглављима дато одређено правило, а за сва остала правила према којима треба да буде регулисан правни однос на који се оно односи Статут упућује на примену обичајног права. Навешћемо та поглавља, и то прво она у којима се под *consuetudo* подразумевају само правила обичајног права, а затим и она где та реч обухвата правила како обичајног тако и писаног права ⁽⁸³⁾.

У неколико текстова Статут упућује на примену одредаба Статута и *consuetudines*. Одређујући новчане казне за туженика који не дође на заказану расправу, Статут прописује да ће се при трећем изостанку донети контумациона пресуда по поступку регулисаном Статутом и обичајним правом ⁽⁸⁴⁾. Међу малобројним одредбама Статута којима је регулисан уговор о куповини и продаји налази се и пропис који налаже да се продаја дрвених зграда, подигнутих на општинском или црквеном земљишту, мора јавно оглашавати у складу са поступком и правилима која предвиђају за продају непокретности обичаји и Статут ⁽⁸⁵⁾. У тексту, дакле, није речено како ће се вршити то јавно оглашавање, већ се само упућује на одредбе Статута и правне обичаје. На исти начин је поступљено и у поглављу у коме се ограничава слобода тестаментарног располагања за жене које имају ближих сродника, па је на крају речено да жена која нема претходно наведених сродника може својим миразом слободно располагати »*secundum antiquum statutum et consuetudinem*« ⁽⁸⁶⁾. Ова одредба је значајна и по томе, што Статут овде упућује не само на обичајно право већ и на неки ранији законски пропис, који није унет у Статут, али који, као што се види, и поред извршене статутарне коди-

(81) С друге стране, изгледа међутим да многим у Дубровнику тога доба питање важења закона донетих пре доношења Дубровачког стагута није изгледало решено, односно сматрали су да ранији закони и даље важе, што се види из већ поменутог случаја кнеза Белетуса Фалетра који се позивао на кривични закон Јована Тијепол а не на одредбе Статута исте садржине — упор. примедбу 68. овде напрсд.

(82) У заклетви ови официјали се, као што је већ речено, обвезују да ће поштовати дубровачке *consuetudines*: L. St. II, cap. 1, 3, 4 и 6; L. St. VIII, cap. 1.

(83) И на ово питање осврнуо се В. Богишић у оба овде већ поменућа рада, али веома сумарно и наводећи, примера ради, нека поглавља Статута.

(84) L. St. VIII, cap. 38, t. 5: *Ad tertium vero preceptum... contra eum secundum formam statutorum et consuetudines Ragusii mediante iusticia procedatur* (после трећег иалога... против њега поступиће се према законима и уобичајима дубровачким посредством правде).

(85) L. St. V, cap. 35: »illis modis, consuetudinibus, terminis et statutis...« (према начинима, обичајима, роковима и одредбама статута).

(86) L. St. VIII, cap. 95. У овом случају реч је о неким новинама у до тада важећем праву и ограничава право тестаментарног располагања жене која нема своје деце, па су у Статуту забележене само те новине, а у погледу осталих правила која се односе на тестаментарно располагање жене и на форму тестаamenta уопште Статут упућује на друге законске одредбе и на обичајно право.

фикације остаје и даље у важности. И за удовицу која је плодоуживалац заоставштине свога мужа речено је да уколико нема ближих сродника може својом имовином тестаментарно располагати »*ad voluntatem suam secundum civitatis Ragusii consuetudines et statuta*«⁽⁸⁷⁾.

У другим текстовима се упућује само на *consuetudo*, а не и на закон, али из самог текста произилази да се тиме заиста мислило на обичајно право. У већ поменутом тексту који се односи на удовицу домазета речено је да се при њеној поновној удаји морају поштовати права њених родитеља⁽⁸⁸⁾; та права нису регулисана ни у једном тексту Статута нити у неком другом познатом закону, нити је у овој одредби речено која су то права, из чега произилази да се у погледу садржине тих права упућује на обичајно право. Регулишући обавезе закупца и плодоуживаоца винограда Статут такође упућује на обичаје који су постојали при обради винограда, чинећи их тиме правним обавезама, али не саопштавајући у чему се оне састоје⁽⁸⁹⁾.

У неким поглављима Статут оставља да одређена питања буду регулисана према *consuetudo*, али се тиме мисли како на обичајно право, тако и на писано право. У последњој глави Статута, из 1358. године забрањује се Дубровчанима да траже и прихватају било где, у Дубровнику или у некој другој држави, било каква звања, почаст, регалије или власт, изузимајући звања и регалије које им додељују дубровачко Велико и Мало веће »*secundum consuetudines antiquas*«⁽⁹⁰⁾. Неки од тих „старих обичаја“ су у то време већ одавно били реципирани у Статут, други су и даље остали да важе у виду неписаних правних правила; у сваком случају, овим прописом се не улази у питање која су то звања и регалије, нити коме, када и по ком поступку се они додељују, већ се само упућује на *antiquas consuetudines*. На исти начин се упућује на *consuetudo* и у неким поглављима треће књиге Статута којима се регулише грађански судски поступак, с тим што је могуће да се у тим случајевима под *consuetudo* мисли искључиво на одредбе статутарног права⁽⁹¹⁾. Иста резерва мора се поставити у односу на текстове заклетви капетана и заповедника ратних бродова, у којима се они обавезују да ће при подели ратног плена поштовати *consuetudo*⁽⁹²⁾.

Као што се види, број статутарних поглавља у којима је изричито речено да обичајно право остаје у примени није бројан, али довољно јасно показује да је и поред одсуства општег правила обичајно право

(87) L. St. VIII, cap. 43, t. 7 — где је поступљено на исти начин.

(88) L. St. IV, cap. 70.

(89) L. St. V, cap. 30, t. 1 и VIII, cap. 43, t. 6. Регулишући обавезе тугора у L. St. VIII, cap. 42, t. 14 Статут прописује да су они дужни, поред осталог, и да удају женску асцу сит *consuetudine Ragusii*, према дубровачким обичајима. И у овом тексту је, као и у претходна два, Статут имао у виду не обичајно право, већ обичаје уопште, у ширем смислу речи, али те обичаје учинио је у датом случају статутарном обавезом одређених лица, не улазећи при томе у њихову садржину.

(90) L. St. VIII, cap. 99.

(91) L. St. III, cap. 7, 8 и 9 — одредбе према којима удату жену заступа у спору муж, сина отац а удовицу одређени сродници, при чему се даје упутство да ће они на суду поступати *secundum consuetudinem* односно *usum Ragusii*.

(92) L. St. II, cap. 26 и 30.

важило и идаље и да његово даље важење доношењем Статута није било доведено у сумњу. Његова даља примена била је и неопходна због тога, што је Статут, иако је био обиман, многе правне области оставио нетакнуте, а у многе је само делимично залазио. У области имовинскоправних односа у њему нема ниједне или скоро ниједне одредбе о многим важним институтима, као што су својина, њено прибављање и заштита, државина и службености. Крајње непотпуно регулисано је и облигационо право. Ниједан уговор није у потпуности регулисан, а о депозиту, послузи, налогу и неким другим уговорима, као ни о јемству, цесији, гашењу облигација и другим институцијама и правилима облигационог права који су налазили широку примену у правној пракси тога доба, нема у Статуту ниједне речи. Статут садржи релативно велики број прописа из области породичног и наследног права, али су подробнија проучавања дубровачког наследног права у периоду око доношења Статута и нешто после тога показала да је и ова област била регулисана претежно обичајним правом, посебно интестатско наслеђивање⁽⁸³⁾.

Сачувана архивска грађа показује да су на све односе који нису били регулисани Статутом примењивана правила обичајног права. У пракси су неки уговори закључивани чак и тако, што су утврђивани само битни елементи уговора, а дужник се обавезивао да ће поступати према *usit* или *consuetudinem Ragusii*; није се, дакле, наводило у чему су његове обавезе, већ се у том погледу само упућивало на правила обичајног права⁽⁸⁴⁾. На основу сачуване архивске грађе се, такође, може утврдити да је за праксу тога доба било јасно да у принципу обичајно право важи допунски, само онда када не постоји одговарајући пропис писаног права. Тако, на пример, у спору између Десе, ћерке Биста Геталдића и њене свекрве Славе око неких непокретности тражено је изузеће судије, па је адвокат једне стране тражио да се поступи *secundum antiquam consuetudinem*, а адвокат друге стране је одговорио да *»omnes consuetudines cessant ubi est statutum expressum«*, примена обичајног права престаје тамо где постоји изричита одредба Статута, па је суд усвојио овај други захтев⁽⁸⁵⁾.

О пропорцијама између статутарног и обичајног права које су настале доношењем Дубровачког статута и постојале непосредно после тога се у оквиру овога рада не би могло ништа подробније рећи. Могу се, ипак, учинити неке напомене.

Као што се из целог досадашњег излагања види, имовинскоправни односи су и после доношења Статута били добрим делом регулисани обичајним правом, док су судски поступак и кривично право били скоро у потпуности регулисани статутарним правом. Међутим, XIV век је био

(83) Упор. Необјављена докторска дисертација В. Чучковић: Развој дубровачког наследног права до 1358. године, закључак (стр. 282).

(84) Упореди, примера ради, формуле Томазина де Савере за уговоре о ступању на занат, Г. Чремошник: Списи дубровачке канцеларије, Загреб, 1951., стр. XIII, као и текстове објављене у тој књизи под бр. 434, 445 и 553.

(85) Одлука суда донета је 27. јула 1280. године и објављена је у цит. И. Чремошник: Списи дубровачке канцеларије, бр. 321 (стр. 85).

век живе законодавне активности у Дубровнику, па је тиме област примене обичајног права непрестано сужавана. Резултати те законодавне активности су збирке Књига свих реформација (1335—1410. године), Збирка прописао о уређењу Стона и Царински статут ⁽⁹⁶⁾, затим Зелена књига (у којој су садржани закони донети у времену од 1358. године до 1460. године) на коју се касније надовезује Жута књига ⁽⁹⁷⁾. Овом законодавном активношћу је, ипак, најмање било обухваћено грађанско право, тако да су и даље многи имовински односи били регулисани неписаним правом.

Управо то неписано приватно право се током XIV века мења и стари обичаји се замењују реципираним правилима општег права, *ius commune*, тако да је XIV век уједно и век рецепције римског права у Дубровнику. Она је већ почела у последњим деценијама XIII века и путевима којима је долазила били су, као и у другим земљама, организовани нотаријат са школованим нотарима на челу, правна пракса и, нешто доцније, школовани правници који су били учитељи у дубровачким школама или дубровчани који су се школовали у Италији. Према познатом правилу италијанског правника из школе постгласатора, Балдуса: *„Ubi cessant Statuta locum habet ius commune“* и у Дубровнику су правни односи који нису били регулисани законом постепено подвођени под правила реципираног римског права. Према томе, управо чињеница да је и после доношења Статута један део правног живота остао у домену обичајног права, и то управо област имовинскоправних односа, имала је за последицу да се *via facti* дубровачко приватно право постепено прилагођавало светским стандардима тога доба и изједначавало са правом које је важило у целој западној Европи.

Др Јелена Даниловић

РЕЗЮМЕ

Дубровнички статут и „консуетудо“

На основании анализа глав Дубровничкого статута, в которых упоминается слово „консуетудо“, в статье сначала дается объяснение этого слова, а затем подвергаются рассмотрению два вопроса: в какой мере при принятии Статута были использованы правовые обычаи и в какой мере Статут допускал дальнейшее применение правового обычая после своего принятия.

В статье указывается, что слово „консуетудо“ означает не только обычай, обычное право или правила обычного права, но и закон, пра-

⁽⁹⁶⁾ А. Соловјев, М. Петерковић: Дубровачки закони и уредбе — Књига свих реформација града Дубровника, Ordines Stagni и Статут царинарнице града Дубровника, изд. ИЈК СКА, Београд, 1936. Исто тако и Libri Reformationum, у збирци Monumenta spect. hist. Slav. merid., Monumenta Ragusina, том I—V, Загреб, 1879—1897.

⁽⁹⁷⁾ Liber Viridis и Liber Croceus нису објављене и налазе се у рукопису у Хисторијском архиву Дубровник.

вила статутарного права и все существующее право, как писанное так и обычное. Точно также в некоторых местах „консуэтодо“ означает „субъективные права“ или, конкретно, право требовать и добиваться откладывания судебного разбирательства. Подобная неточная терминология указывает не столько на недостаточное юридическое образование редакторов Статута, сколько на их желание озаконожить Статутом господствующий правовой строй и сам юридический словарь, а также говорит и о стремлении внести без изменений в статутарную кодификацию старые дубровнические законы и остальные тексты, в которых „консуэтодо“ являлся термином, употребляемым в значении права вообще.

В значительном числе своих положений Статут прямо говорит о санкционировании, изменении или отмене какого-либо обычая. В других случаях, в которых очевидно также идет речь о санкционировании или изменении и отмене обычая, Статут не упоминает „консуэтодо“. Объяснение, почему было так поступлено, можно дать лишь в форме некоторых гипотез: Статут отсылает к обычаю в случаях, когда речь идет о международных отношениях, о положениях, встречающих отпор или же когда обычай прежде являлся спорным.

Наконец, хотя и не имеется общих правил, регулирующих дальнейшее применение обычая, Статут во многих своих положениях несомненно подтверждает, что он и в дальнейшем будет применяться. Соотношение между статутарным и обычным правом, созданное после принятия Статута, затруднительно определить, но не трудно усмотреть, что и после принятия Статута имущественное право регулировалось в большинстве случаев обычаем. Дальнейшее применение обычного права в этой области открыло дорогу санкционированию римского права в Дубровнике.

SUMMARY

The statute of Dubrovnik and consuetudo

The codification of the municipal law of the mediaeval community of Dubrovnik was created in 1272. The word *consuetudo* is mentioned in a number of dispositions of this statute. The author tried to explain the signification of this word, the question how much the custom was the source of this codification and on which way the statute allows the further application of the customary law.

The word *consuetudo* has different meanings in the statute. It means not only »custom«, »a rule of customary law«, or »customary law«, but also »the statute«, »the written law«, »a rule of the statutory law« and even »subjective rights«. In a few places *consuetudo* is a synonyme for *inducium*, which was a technical term for the right to ask the delay of the instance in a civil process. The use of the word *consuetudo* in all those various and sometimes unusual significations was however a property of the juridical language in everyday practice in those times in Dubrovnik. Author supposes that this language was introduced in the statute on purpose. This language is a mediaeval Latin with several Slavonic words as well.

In several chapters of the statute it is said that the rules of the customary law are accepted, changed or abrogated by the dispositions of the statute. In many other chapters there is no such an announcement, although one can easily see that in those chapters the custom was the source of the statutory dispositions as well. It can be supposed that the custom is mentioned in the cases where a previous disposition of the customary law was controversial or where a disposition of the statute incited the opposition of the citizens of Dubrovnik.

Although the statute does not contain a general disposition concerning the further application of the customary law, several chapters are clearly indicating the fact that the custom had to remain in vigour at the side of the written law. The most part of the private law remained in the field of the customary law and this fact facilitated a large reception of the Roman law in the next century of the legal history of Dubrovnik.

RÉSUMÉ

Le statut de Dubrovnik et »consuetudo«

La codification du droit municipal de la commune médiévale de Dubrovnik a eu lieu en 1272. Dans un nombre assez grand des chapitres de ce statut se trouve le mot *consuetudo*. L'auteur s'est arrêté tout d'abord sur la signification de ce mot, en essayant ensuite d'exposer deux problèmes: dans quelle mesure la coutume a-t-elle été la source de cette codification et comment le statut laisse-t-il subsister le droit coutumier à côté du droit écrit.

Dans le statut le mot *consuetudo* signifie la coutume, le droit coutumier et la règle du droit coutumier; parfois, il revêt la signification de la loi, de la règle du droit statuaire, du droit en vigueur tout entier — droit écrit et droit coutumier dans son ensemble — et même celle des droits subjectifs. Dans quelques chapitres ce mot est synonyme du mot *inducium*, terme technique pour le droit d'exiger le renvoi de l'instance dans un procès civil. Ces diverses significations du mot *consuetudo* étaient propres à la langue juridique courante et l'auteur suppose que les rédacteurs du statut les avaient conservées intentionnellement. La langue du statut est le latin des actes publics de ce temps et contient aussi des mots slaves.

Dans certains chapitres le statut annonce que les règles du droit coutumier sont codifiées, suppléées ou abrogées par les dispositions du statut. Dans maints d'autres, la *consuetudo* n'est pas mentionnées, bien qu'il soit facile à constater que dans ces cas-là aussi la coutume avait été la source des dispositions statutaires. Il paraît que le statut invoque la coutume lorsqu'il s'agit des dispositions du droit coutumier qui ont été contentieuses ou bien lorsqu'il s'agissait de codifier des normes juridiques qui auraient pu inciter l'opposition du peuple.

Malgré l'absence d'une disposition générale qui aurait réglé l'application du droit coutumier, plusieurs chapitres indiquent clairement que la coutume devait subsister à côté du droit statuaire. Le droit privé est resté, dans sa majeure partie, dans le domaine de la coutume, ce qui a facilité une large réception du droit romain.